Petrol Gelirlerine Bağımlılığın Yüksek Olduğu Geçiş Ekonomilerinde Petrol Fiyatları, İhracat, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkileri

The Relationships among Oil Prices, Export, Employment and Economic Growth in Transition Economies with Being High Dependency on Oil Revenue

Prof. Dr. Murat Nişancı (Erzincan University, Turkey)

Asst. Prof. Dr. Ziya Çağlar Yurttaş (Atatürk University, Turkey)

Ph.D. Candidate Aslı Cansın Doker (Erzincan University, Turkey)

Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Turkey)

Abstract

The argument of natural resources' curse explains that natural resource wealth of the country, leading to a kind of inertia in the economy causes "spendthrift" position. Accordingly, in the first place, the discovery of natural resources and its price rise have positive repercussions on country's income and welfare. In the long run, obtained this easy enrichment may well lead to remain barren of other sectors and also affect negatively on diversification of national income and export in natural resource-rich countries. In this study, along with the collapse of the former eastern bloc, the functioning of the argument of natural resources' curse in the natural resources-rich four transition economies, as the subject of descriptive study was conducted. In the literature of natural resources' curse, with creating crowding-out effect, natural resources income might well brake to the development of other sectors. In addition, this situation is defined such that with increasing weight of defense industry among other sectors in aggregate income and employment, also not transferred to the social and physical infrastructure investment, particularly in education. In this study, it is examined whether there is oil prices sensitivity on the export, employment, public expenditure and national income in natural resource-rich transition economies. From the analysis results, it can be said that there is significant movements between oil prices and chosen variables and considering those findings, strong/powerful of natural resources' curse is on process for chosen transition economies.

1 Giriş

Eski Doğu Bloğu olarak adlandırılan merkezi planlı ekonomilerde 1989'da Berlin Duvarının yıkılması ve 1991 Sovyetler referandumu sonrasında merkezi planlamacıliktan piyasa ekonomisine yönelim söz konusu olmuştur. Piyasa ekonomisine yönelen bu ekonomiler, başlangıç koşulları itibarıyla sahip oldukları sosyal-ekonomik-siyasal koşullar açısından eski sistemin doğası gereği mutlak eşitlikçi bir yapıda olmadıkları gibi bulundukları coğrafyanın bahsettiği doğal zenginlikler bakımından da benzeri özelliklere sahip değillerdi. Diğer bir ifadeyle sosyalist sistemin teoride vaat ettiği mutlak eşitlik, ne bireysel gelir açısından, ne de bölgesel eşitlik açısından pratikte sağlanamamıştı. Özellikle kurumsal ve güçlü sosyo-ekonomik yapılara sahip Batı Avrupa'ya yakın olan sosyalist ülkelerde, geçiş ile birlikte kurumsal yapıların tesis imkânı daha kolay ve hızlı gerçekleşirken, görece Avrupa'ya uzak ekonomilerde kurumsal yapıların tesis edilmesi daha güç ve sancılı olmuştur. Bu duruma aynı zamanda sosyalizm altında kalan sürenin de etkili olduğu; yani bu süre ile kurumsal yapıları tesis edebilme hızı arasında bir tür negatif korelasyonun varlığından söz edilebilir. Diğer taraftan kurumsal yapı tesis edemeyen geçiş ekonomilerinde bunun gerekçesi olarak doğal kaynak zenginliğine sahip olmanın getirmiş olduğu ataletin de etken olduğu ileri sürülebilir. Buna bir de petrolden elde edilen kamu gelirleri ve ihracat yapmanın verdiği güven unsuru da eklendiğinde, bu ülkelerde diğer sektörlerin gelişiminin ortaya çıkmaması kuvvetle muhtemeldir.

Petrol gelirlerinin ülke milli hasılası ve istihdamında önemli yer tuttuğu ülkelerde, petrol fiyatlarındaki yükselişler, bu türden ekonomilerde refahta önemli sıçramalara ve kamunun gelirlerindeki artışa bağlı olarak da kamu gücünde artışa yol açar. Literatürde bu durumun her zaman olumlu sonuç meydana getirmeyeceği, yani "doğal kaynakların laneti iddiası"na yol açacağı ileri sürülür. Ters durumda, yani petrol fiyatlarının düşüş göstermesinin, petrol gelirlerine bağımlılığı yüksek ekonomilerde, refahta olumsuzlukları beslemesi beklenmektedir. Ortaya çıkan bu durum, yani doğal kaynak fiyatlarına duyarlı bir yapının varlığı ise uzun dönemde ekonomik büyümeyi teşvik edici değil, adeta büyümenin önünde bir tür engel teşkil ettiği ileri sürülmektedir (Fan vd., 2012: 705). Dolayısıyla petrol fiyatlarının yükseliş dönemlerinde elde edilen refah etkilerinin sürdürülebilirliğinin koşulu, elde edilen petrol gelirlerinin fiziki ve sosyal altyapıya kaydırılabilirliğine bağlıdır. Böylece petrol fiyatlarının yükseldiği dönemlerde sağlanan avantajların petrol fiyatlarının düştüğü dönemde ikame etkisi yaratarak ekonomide sürdürülebilir etkiler yaratması beklenir.

Bu çalışmada çağdaş-batılı anlamda kurumsal yapılar tesis edemeyen ve aynı zamanda doğal kaynak zenginliğine sahip geçiş ekonomilerinde, doğal kaynakların laneti iddiasına düşülüp düşülmediği ele alınacaktır. Dolayısıyla çalışmada bu ülkelerin gelirinin, istihdamının ve ihracatının petrol fiyatlarına duyarlılığı inceleme konusu yapılmıştır. Böylece yapılacak analizler ile geçiş ekonomilerinde gelir, istihdam ve ihracat değişkenlerinin petrol fiyatlarına duyarlılığı yüksek ise, petrol zenginliğinin ataletle yol açarak gelişmeyi frenlediği söylenebilir. Aksi yönde bulgular elde edilmesi halinde ise, ele alınan ülke veya ülkelerin petrol gelirlerini sosyal ve fiziki altyapı yatırımlarına kanalize ederek sürdürülebilir bir ekonomik yapı tesis ettikleri ileri sürülebilir.

2 Doğal Kaynakların Laneti

Yeni bir doğal kaynağın keşfi ya da doğal kaynak fiyatlarındaki artışların gelir etkileri yaratarak ekonomide talep yönlü dinamikleri harekete geçirmesi beklenir. Bu durum kısa dönemde ekonomik büyüme üzerine olumlu etkileri yaratır. Ancak, talep şoklarının ekonomide fiyat mekanizmasında yaratacağı baskılar ve istikrarsızlıkların ise uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz yansımalar meydana getireceği savı da bulunmaktadır. Olumsuzluklar üzerine dayalı literatüre karşılık, belirli koşulların yerine getirilmesi halinde, doğal kaynak sahipliğinin olumlu yansımaları da söz konusu olabilmektedir ki, buna başta doğal kaynak zengini Norveç olmak üzere, genelde Batılı ülkeler örnek verilmektedir.

Bilindiği gibi doğal kaynak keşfi de dahil, bir ekonomide ani bir sıçramaya yol açan olağandışı gelişmelerin olması “büyük itiş” olarak adlandırılmaktadır. Rosenstein-Rodan (1943, 1961) ile Murphy vd. (1989) tarafından ele alınan büyük itiş kavramı, pazar hacmini genişletmek için fakir ekonomilerin genişlemeci talep politikalarına gereksinim duyduklarına ve böylece girişimcilerin sanayileşmenin sabit maliyetlerini düşürüp kârlarını yükselteceklerine temas etmişlerdir. Büyük itiş mantığında talebi teşvik eden unsurlar arasında genişlemeci kamu harcamaları programı, dış yardımlar, minerallerin keşfi veya doğal kaynakların dünya fiyatlarındaki artışları sayılmaktadır. Doğal kaynak keşfi ya da fiyatlarındaki artışlar toplam talep üzerinde artırıcı etkiler yaratmakta; bunun da doğal kaynak ihracatındaki artıştan kaynaklanan etkilere bağlı olacağı kabul edilir. Doğal kaynak keşfi ya da fiyatlarındaki artışların yarattığı etkilerin başında doğal kaynağa dayalı kalkınma formu olarak tanımlanmaktadır (Sachs ve Warner, 1999). Diğer taraftan doğal kaynakların bol ve ağırlıklı olduğu ekonomilerde modern Schumpeterci büyüme formuyla da değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Burada kaynak sahiplerinin elde ettikleri gelirden artışın ve böylece imalat sanayi mallarına kanalize ettikleri harcamaların uyarıcı etkiler yaptığına işaret edilmektedir. Schumpeterci bakış açısıyla imalat sanayinin ekonominin yenilikçi sektörü olması nedeniyle, ortaya çıkan gelir-harcama etkilerinin imalat sanayi malları için pazarın büyüklüğüne ilaveten, kaynak bolluğu yaratması ve kaynak bolluğunun da yenilikçi faaliyetleri teşvik ettiği ileri sürülür (Peretto, 2012: 142).

Diğer taraftan doğal kaynak zenginliği ve onun fiyatlarındaki istikrarsızlıkların ekonomide belirsizlikler yarattığı ve büyüme üzerine olumsuz yansımalarla yol açtığına dair iddialar Hirschman (1958)’a kadar uzanmaktadır. Doğal kaynak sahipliği ve fiyat artışlarından doğan gelir artışlarının yatırımlardan ziyade tüketime kanalize olması, gelir artışlarını sürekli kılmayan en önemli unsurların başında geldiği de ileri sürülmektedir (Sachs ve Warner, 1999). Örneğin Nijerya’da 1990’ların sonundaki kişi başına düşen milli gelir, bağımsızlığını elde ettiği 1960’lar seviyesinin bile altındadır. Benzer şekilde 1965-1998 arası dönemde İran ve Venezuela’da yıllık ortalama fert başına GSMH büyüme hızı %1, Libya’da %2, Irak ve Kuveyt’te %3, 1970-1995 arası için Katar’da %6’dır. 1965-1998 dönemi için OPEC ülkelerinde fert başına GSMH %1.3 azalırken, düşük ve orta gelirli diğer ülkelerde bu oran %2.3 artış şeklinde gerçekleşmiştir. 65 petrol ihracatçısı ülkede genel anlamda beklenenin altında büyüme performansı gözlenmiştir. Ancak, bu grupta yer alan ülkelere yalnızca Botsvana, Endonezya, Malezya ve Tayvan’da sermaye birikim hızı %25’i ve fert başına GSMH artış hızı %4’ü aşabilmiştir. Dolayısıyla doğal kaynak bolluğundan bodur ekonomik kalkınmaya geçiş/yayılma kanallarının bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu kanallar da dört temel başlık altında ele alınmaktadır (Gylfason, 2001): (i) Hollanda Hastalığı, (ii) Rant Kollama, (iii) Aşırı Güven ve (iv) Eğitimin İhmali.

3 Kaynakların Laneti Üzerine Literatür Araştırması

Kaynakların laneti iddiasının çıkışı kalkınma iktisadı orijinli olarak 1950’lere dayanmaktadır. Kalkınma iktisadında az gelişmişliği açıklayan teoriler arasında yer alan yapısalci yaklaşım, lanet olgusunu, “rant kollama” (rent-seeking) davranışları veya “Hollanda Hastalığı” (Dutch Disease) argümanı ile örtüştürerek, az gelişmişliğin temel dayanakları olduğunu ileri sürmektedir (Brunnschweiler ve Bulte, 2008). Özellikle doğal kaynak zenginliğinin keşfi ile birlikte, bu alanda ortaya çıkan ihracat gelirlerindeki artışın hem iç talepte meydana getirdiği değişimler hem de kaynakların bu sektöre kayması ile birlikte ortaya çıkan dönüşümlerin yansıması olduğu ileri sürülmektedir. Bu çerçevede 1960’larda Hollanda özelinde gözlenen bu olgunun, 1970’lerde İngiltere’de yaşanması ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler dikkatleri çekmeye başlamıştır. Hollanda Hastalığının akademik çevrelerde tartışılmaya başlaması ile birlikte ilk teorik çalışma Codren ve Neary (1982) tarafından ortaya konulurken, ilk ampirik çalışma ise Bruno ve Sachs (1982) tarafından İngiltere üzerine yapılmış ve daha sonrasında çok sayıda çalışmanın ortaya çıktığı gözlenmiştir (İsmail, 2010).

İktisat literatüründe oldukça tartışmalı bir konu olarak kabul edilen kaynakların laneti iddiası, bir kısım iktisatçı (Sachs ve Warner, 1995, 1997; Sala-i-Martin ve Subramanian, 2003; Papyrakis ve Gerlagh, 2004) tarafından da kabul edilir. Bir kısım iktisatçı (Alexeev ve Conrad, 2009; Cavalcanti vd., 2011) ise bu savın geçerli olmadığına (Clay ve Weckenman, 2014) ve hatta literatürün aksine, büyümeyi destekleyici bulgular verdiğine (Fan vd., 2012) dair araştırmalar sunmaktadır. Buna karşılık İran ekonomisi özelinde yapılan araştırmada, ekonomik yapının petrol fiyatlarına ve dolayısıyla petrol gelirlerine duyarlı bir yapının varlığı ortaya konulmuştur (Esfahani vd., 2013).

Özetle ampirik çalışmalarda kaynakların lanetinin varlığını ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi, bunun ancak belirli koşullarda gerçekleşebildiğini ileri süren çalışmalar bulunmaktadır. Çok nadir de olsa bir kısım çalışmalarda doğal kaynakların lanet teşkil etmediği, bilakis ekonomik büyümeyi teşvik ettiği ileri sürülmektedir. Bu duruma da belirli bir kalkınmışlık düzeyinde ya da kalkınmada eşik değerleri aşmış ülke ekonomilerinde veya Çin özelindeki gibi otoriter yapılarda doğal kaynakların ne ataletle yol açtığı, ne de sıkıştırma etkileri yarattığı belirlenmesi yapılarak, ekonomik büyüme üzerinde olumsuzluktan ziyade, olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir.

4 Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada, petrol fiyatlarının makroekonomik değişkenler üzerine etkilerinin, özellikle petrole bağımlılığı yüksek ekonomilerde daha üst düzeyde olacağı ve bu durumunda, geçiş ekonomilerinde geçerliliğinin araştırılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede geçiş ekonomilerinin doğal kaynak sahipliği açısından yapıları dikkate alındığında, geçiş ekonomileri “zengin, orta ve fakir” ülkeler şeklinde tasnif edilmişlerdir (Fischer ve Sahay, 2004).

Zengin	Orta	Fakir	
Azerbaycan	Polonya	Arnavutluk	Macaristan
Kazakistan	Romanya	Beyaz Rusya	Makedonya
Rusya	Gürcistan	Bulgaristan	Moğolistan
Federasyonu	Ukrayna	Çek Cumhuriyeti	Moldovya
Türkmenistan	Özbekistan	Ermenistan	Slovakya
	Çin	Estonya	Slovenya
	Vietnam	Hırvatistan	Tacikistan
		Kırgızistan	
		Litvanya	

Tablo 1. Geçiş Ekonomilerinin Doğal Kaynak Düzeyleri

Dolayısıyla çalışmada doğal kaynakların laneti argümanının test edilmesi amacıyla, doğal kaynak zengini 4 geçiş ekonomisi (Azerbaycan, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan) ele alınmıştır. Veri seti 1991-2014 dönemi olup, yıllık bazlı veriler kullanılmıştır (Worldbank, 2015). Veri seti Dünya Bankası veri tabanından ve Brent petrol spot fiyatlarından derlenmiştir (EIA, 2016).

Çalışmada doğal kaynak zengini 4 geçiş ekonomisinde ihracatın, işsizliğin, kamu harcamalarının ve ulusal gelirin petrol fiyatlarına duyarlılığı inceleme konusu yapılmıştır. Bu çerçevede petrol fiyatlarının ihracat, işsizlik, kamu harcamaları ve ulusal gelir üzerindeki etkilerinin araştırılmasında aşağıdaki temel eşitliklerden yararlanılmıştır:

$$GSYİH = f(OIL) \quad (1)$$

$$GOV = f(OIL) \quad (2)$$

$$EXP = f(OIL) \quad (3)$$

$$UNEMP = f(OIL) \quad (4)$$

Çalışmaya konu olan ve modelin bağımlı değişkenlerini oluşturan GSYİH, GOV, EXP ve UNEMP sırasıyla ulusal geliri, kamu harcamalarını, ihracatı ve işsizliği ifade etmektedir. Bu 4 eşitlikte bağımsız değişken olarak da OIL değişkeni, yani Brent petrol spot FOB fiyatları alınmıştır.

Çalışma daha çok görsel açıdan inceleme konusu yapılması planlanan GSYİH-OIL, GOV-OIL, EXP-OIL ve UNEMP-OIL ilişkileri dört petrol zengini ekonomi açısından ele alınmıştır. GSYİH rakamlarının petrol fiyatlarındaki değişikliklere duyarlı olması halinde, doğal kaynak zengini ülkelerde mal çeşitlenmesine gidilememesi ve dolayısıyla kaynakların laneti iddiasının kuvvetli bir şekilde işlediği söylenebilir. GSYİH'ya benzer şekilde kamu gelirlerinin ve buna bağlı olarak kamu harcamalarının da, petrol fiyatlarına duyarlılığının yüksek olması beklenmektedir. Bu duruma özellikle petrolün kamu eliyle çıkartılıp piyasaya arz edildiği ve dolayısıyla kamu geliri olarak addedildiği ekonomilerde, kamu harcamalarının petrol fiyatlarına duyarlılığı yüksek olması beklenmektedir. Mal çeşitlenmesine gidilememenin bir diğer yansıması da ihracatta en önemli payı petrol ve gaz ile madenlerin almasıdır. Dolayısıyla bir veya birkaç maldan müteşekkil bir ekonomide dış satım için sunulacak mallar da bunlardan oluşur. Diğer taraftan mal çeşitlenmesine gidilememesi ve böylece temel konumunda bulunan petrol ve ürünleri sektöründe sağlanan gelir artışları da, istihdam yapısının bu sektörde sağlanan genişlemelere duyarlı hale gelmesidir. Bu tespitin de doğal kaynakların laneti iddiasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşündürebilir.

Aşağıdaki tabloda petrol ve doğal gaz zengini dört geçiş ekonomisinde inceleme konusu yapılan değişkenlere ait özet istatistikler verilmiştir.

	OIL	EXP	GOV	GSYİH	UNEMP
Ortalama	48.57333	5.91E+11	2.26E+11	1.17E+10	7.170833
Medyan	28.75500	2.38E+11	8.85E+10	4.97E+09	6.650000
Maksimum	111.6300	3.73E+12	1.08E+12	5.69E+10	12.50000
Minimum	12.76000	4.89E+10	1.22E+10	1.17E+09	3.300000
Std. Sap.	34.96400	9.42E+11	2.88E+11	1.61E+10	1.527350
Skewness	0.685761	2.300384	1.706022	1.903189	0.410482
Kurtosis	1.903751	7.126350	4.724618	5.271478	4.705000
Jarque-Bera	12.33133	114.5815	43.84906	58.94437	10.74302
Probability	0.002100	0.000000	0.000000	0.000000	0.004647
Sum	4663.040	4.26E+13	1.62E+13	8.45E+11	516.3000
Sum Sq. Dev.	116135.7	6.30E+25	5.88E+24	1.85E+22	165.6288
Gözlem	96	72	72	72	72

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Özet İstatistikler

Petrol fiyatları en yüksek 111.63 dolar ile 2012 yılında, en düşük 12.76 dolar ile 1998 yılında değer alarak, bu iki uç rakam arasında bir dağılım göstermiştir. İhracat rakamı açısından da 3.73E+12 ile Rusya'da, 4.89E+10 ile Türkmenistan'da gerçekleştiği ve bu dağılımın paralel bir şekilde hem GOV hem de GSYİH değerleri açısından ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla ele alınan bu dört ekonomiden en güçlüsünün Rusya Federasyonu ve en zayıfının da Türkmenistan olduğu görülürken, Kazakistan'ın Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci büyüklüğe, Azerbaycan'ın ise Türkmenistan'dan daha büyük bir ekonomiye sahip olduğu söylenebilir.

İstatistiksel analizlerde örneklem üzerinde, gözlemlenen değerlerin dağılımının yanı sıra hesaplanan istatistikler de önemlidir. Bu istatistikler, serinin standart sapması ve normallik istatistiğidir. Serilere ait standart sapmalar, gözlemlenen değerlerin hangi miktarda ortalamadan uzaklaştığını göstermektedir. Normal dağılım ise, serinin standart sapmasının küçük hale gelmesini sağlamaktadır. Serilere ait tanımlayıcı istatistiklerden olan normal dağılım kriterine Jarque-Bera istatistiğine göre bakıldığında, serilerin normal dağılmadığına dair H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu durum da, serilerin standart sapmalarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki Tablo 3'de de doğal kaynak zengini dört ülkede petrol fiyatları ile GSYİH, kamu harcamaları, ihracat ve işsizlik arasındaki ilişkileri yansıtır panel veri korelasyon katsayıları verilmiştir.

	OIL	EXP	GOV	GSYİH	UNEMP
OIL	1.00				
EXP	0.41	1.00			
GOV	0.36	0.98	1.00		
GSYİH	0.38	0.99	0.99	1.00	
UNEMP	-0.48	-0.39	-0.32	-0.35	1.00

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Korelasyon katsayıları, “-1 ila +1” arasında bir değer almaktadır. Panel veri korelasyon hesaplamalarına göre doğal kaynak zengini dört ülkede, petrol fiyatlarına ihracatın, kamu harcamalarının ve GSYİH'nın pozitif ilişkili olduğu; buna karşılık işsizlik oranlarının ise negatif ilişkili olduğu gözlenmektedir. Katsayı değerleri işaret açısından petrol zenginliği ile ele alınan değişkenler arasında kaynakların laneti iddiasını destekler bulgu vermiştir. İstatistiki açıdan ise orta düzeyde ilişkilerin varlığı yakalanmıştır.

Diğer taraftan yukarıdaki genel eğilimi gösterir bilgilerin yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan özelinde GSYİH değerleri ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. Grafiklerde petrol fiyatları ve GSYİH salınımları birlikte ele alınırken, bu salınımların kuvvetliliği de korelasyon katsayısı (r^2) ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. Petrol Fiyatları ve GSYİH İlişkileri

Şekil 1’den de görüleceği üzere bu dört ülkenin GSYİH değerlerinin petrol fiyatlarındaki değişikliklere duyarlı olması, bu ülkelerde mal çeşitlenmesine gidilememesinin ve buna bağlı olarak kaynakların laneti iddiasının kuvvetli bir şekilde işlediğine işaret etmektedir. Yukarıdaki grafiklere göre petrol fiyatları ile GSYİH salınımları arasında en güçlü ilişkilerin sırasıyla Rusya Federasyonu ($r^2=0.981$), Kazakistan ($r^2=0.965$), Azerbaycan ($r^2=0.960$) ve Türkmenistan ($r^2=0.912$)’da ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan 2008’de ABD’de başlayan ve yayılma etkilerinin 2009’da hissedildiği küresel kriz ortamından etkilenme derecelerinin seçilen 4 geçiş ekonomisinde oldukça zayıf ve hatta hissedilmeyecek ölçüde olduğu dikkat çekmektedir. Bu yönüyle ekonominin dışsal şoklardan etkilenme derecesinin, gereken mal çeşitliliğinin olmamasının bir yansıması yaşadığı; doğal kaynak zengini geçiş ekonomilerinde ortaya çıkan dışsal şokların daha çok petrol fiyatları kökenli olduğu ileri sürülebilir.

Petrol fiyatlarına duyarlılığın yüksek olması beklenen bir diğer ekonomik aktivite de kamu harcamalarıdır. Şekil 2’de kamu harcamaları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiler dört ülke ekonomisi için verilmiştir.

Şekil 2. Petrol Fiyatları ve Kamu Harcamaları İlişkileri

GSYİH'dan daha güçlü bir ilişkinin varlığı, petrol fiyatları ile kamu gelirlerinin ve buna bağlı olarak kamu harcamalarında ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Zira bu duruma yol açan unsur, özellikle petrolün kamu eliyle çıkartılıp piyasaya arz edilmesi ve bunun aynı zamanda kamu geliri olarak addedilmesi, yani doğal kaynak gelirlerinin aynı zamanda kamu gelirlerinin de önemli bir kısmını oluşturmasıdır. Ekonomide, üretim alanlarında mal çeşitlemesinin olmamasının bir sonucu olarak vergilendirilecek kaynak yoksunluğu ortaya çıkmakta; dolayısıyla kamunun da var olan kaynakları vergilendirme noktasında ataletle düşmesi kaçınılmaz olmaktadır. Böylece yegane kamu geliri olarak yalnızca petrol ve türevlerinin geliri kalmaktadır. Şüphesiz bu da petrol fiyatlarına oldukça duyarlı bir kamu ekonomisinin doğmasına yol açmaktadır. Bu durum aynı zamanda korelasyon katsayılarında da kendini göstermiştir. Yukarıdaki şekle göre petrol fiyatları ile kamu harcamaları arasında en güçlü ilişkilerin de sırasıyla Rusya Federasyonu ($r^2=0.968$), Kazakistan ($r^2=0.955$), Azerbaycan ($r^2=0.929$) ve Türkmenistan ($r^2=0.854$)'da ortaya çıktığı görülmektedir.

Mal çeşitlemesinin olmadığı ekonomilerde dış alım daha yüksek ve buna karşılık dış satım, yani ihracatta da petrolün oldukça ağırlıklı olması kaçınılmazdır. Şekil 3'te petrol fiyatları ile toplam ihracat değeri arasındaki ilişkiler gösterilmiştir.

Şekil 3. Petrol Fiyatları ve İhracat Gelirleri İlişkileri

Mal çeşitlemesine gidememenin bir diğer yansıması, ihracatta en önemli yekûnu petrol ve gaz ile madenlerinin almasıdır. Dolayısıyla bir veya birkaç maldan müteşkil bu türden ekonomilerde, dış satım için sunulacak mallar da ancak petrol ve gaz benzeri ürünlerden oluşmaktadır. Yukarıdaki şekle göre petrol fiyatları ile ihracat arasında en güçlü ilişkilerin de sırasıyla Kazakistan ($r^2=0.988$), Azerbaycan ($r^2=0.980$), Rusya Federasyonu ($r^2=0.972$) ve Türkmenistan ($r^2=0.898$)'da ortaya çıktığı görülmektedir. Türkmenistan'da görece daha düşük korelasyon katsayısının varlığı ise sahip olduğu doğal kaynakları dünya piyasalarına arz etmede yaşadığı sorundan kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Ekonomide petrol ve gazın oldukça ağırlıklı olmasının yansımaları arasında şüphesiz istihdam yapısının bu sektörde yoğunlaşmasıdır. Ayrıca petrol fiyatlarının uyarıcı etkileri ile ortaya çıkan bir tür çarpan mekanizmalarının işleyişine paralel olarak diğer sektörlerde, özellikle de hizmetler sektöründe canlanmaların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Diğer bir ifadeyle petrol fiyatlarındaki artışlar başta petrole dayalı sektörler ile hizmetler sektöründe yaratacağı canlanma etkileri ile istihdamı artırma; yani işsizliği azaltıcı rol oynaması beklenmektedir. Şekil 4'te petrol fiyatları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiler resmedilmiştir.

Şekil 4. Petrol Fiyatları ve İşsizlik Oranı İlişkileri

Şekil 7’de üretimde mal çeşitlenmesine gidilememesinin böylece temel konumunda bulunan petrol ve ürünleri sektöründe sağlanan gelir artışları da istihdam yapısının bu sektörde sağlanan genişlemelere duyarlı hale getirmiştir. Şekilde yer alan grafiklerde görüldüğü gibi bu durumun yansıması, petrol fiyatları ile işsizlik oranları arasında ters yönlü ilişkilerin varlığıdır. Yukarıdaki şekle göre petrol fiyatları ile işsizlik oranları arasında en güçlü ilişkilerin de sırasıyla Kazakistan ($r^2=-0.849$), Rusya Federasyonu ($r^2=-0.649$), Azerbaycan ($r^2=-0.477$) ve Türkmenistan ($r^2=-0.152$)’da ortaya çıktığı görülmektedir. Petrol fiyatlarına oldukça yüksek bağımlı ekonomilerde istihdamın da petrol fiyatlarından görece daha fazla etkilendiği gözlenirken; yine Türkmenistan’da bu etkilene derecesinin oldukça zayıf çıkmasında sahip olduğu kaynakları dünya piyasasına arz edememesi ve dolayısıyla görece düşük petrol geliri etkilerine maruz kaldığından bahsedilebilir.

5 Sonuç

Başta petrol olmak üzere doğal kaynak zenginliğinin diğer sektörlere ağırlık verilmesinin önünde bir engel teşkil ettiğine dair bakış açısı ekonomi literatüründe doğal kaynakların laneti argümanı olarak adlandırılmaktadır. Bu argümanın işleyip işlemediğinin göstergeleri olarak petrol fiyatları ve bunun yansıması olan petrol gelirlerine (i) GSYİH’nın, (ii) Kamu harcamalarının, (iii) İhracatın ve (iv) işsizlik oranlarının duyarlı olup olmamasıyla tespit etmek mümkündür. Doğal kaynaklar argümanının özellikle doğal kaynak zengini geçiş ekonomilerinde işleyip işlemediğine buradaki değişkenlerin ilişkileri üzerinden bakıldığında, dört geçiş ekonomisinin de yoğunluklu olarak petrol fiyatlarına duyarlı birer ekonomi oldukları gözlemlenmiştir. Bu dört ekonomide petrol fiyatlarının GSYİH, kamu harcamaları, ihracat ve işsizlik oranlarına etkileri en güçlüden en güçsüze doğru şu şekilde sıralanabilir:

- GSYİH açısından; Rusya Federasyonu > Kazakistan > Azerbaycan > Türkmenistan
- Kamu harcamaları açısından; Rusya Federasyonu > Kazakistan > Azerbaycan > Türkmenistan
- İhracat açısından; Kazakistan > Azerbaycan > Rusya Federasyonu > Türkmenistan
- İşsizlik oranları açısından; Kazakistan > Rusya Federasyonu > Azerbaycan > Türkmenistan

Genel bir değerlendirme yapıldığında, ele alınan dört değişken açısından petrol fiyatlarına görece daha az duyarlı ekonomi Türkmenistan olmuştur. Diğer taraftan GSYİH ve kamu harcamaları açısından en fazla etkilenen ülke Rusya Federasyonu; ihracat ve işsizlik oranları açısından da Kazakistan’dır. Bu ekonomilerin petrol gelirlerini sağlıklı bir şekilde diğer ekonomik faaliyetleri uyarıcı ya da besleyici olarak kullanılamamasının olumsuz yansımalarını yaşadıkları açıktır. Şüphesiz bu durum ekonomide çeşitleme yaratamamanın ve devlet eliyle zengin yaratmanın bir aracı konumundan öteye geçmediği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle doğal kaynak zenginliği adeta bir nimet olmasına karşılık, ekonomide bir “el freni işlevi” gördüğü dikkate çekmektedir. Politika çıkarımı açısından ise bu ülkelerin petrol gelirlerini öncelikle; (i) ölçek ekonomileri yaratacak ve pozitif dışsallıklar doğuracak alanlara kanalizetmeleri, (ii) eğitim ve sağlık alanına yönlendirmeleri, (iv) rekabet gücünü yükseltmeleri ve (iv) avantajlı sektörlerde yatırımların teşvikine aktarmaları uzun vadede ekonomik gelişmişliği

besleyeceği ileri sürülebilir. Bu çalışmadaki bulgular dikkate alındığında, ekonometrik analize izin vermeyen petrol fiyatlarının varlığı yerine, petrol ihracat gelirleri alınarak ekonometrik analizler yapılması ve petrol ithalatına bağımlı ülkelerin de kontrol değişken olarak modelle dahil edilmesiyle daha sağlıklı politika çıkarımına gidilmesi mümkün olabilir.

Kaynakça

- Brunnschweiler and Bulte, 2008. The Resource Curse Revisited and Revised: A Tale of Paradoxes and Red Herrings, *Journal of Environmental Economics and Management*, 55, pp. 248-264.
- Clay and Weckenman, 2014. "Resource Curses: Evidence from the United States 1880-2012", *Carnegie Mellon University and NBER*, (Erişim, Kasım 2015; <https://www.aeaweb.org/aea/2015conference/program/retrieve.php?pdfid=593>).
- Esfahani, Mohaddes and Pesaran, 2013. "Oil Exports and the Iranian Economy", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 53: 221-237.
- Fan, Fang and Park, 2012. "Resource Abundance and Economic Growth in China", *China Economic Review*, 23, pp. 704-719.
- Fischer, and Sahay, 2004. *Transition Economies: The Role of Institutions and Initial Conditions*, IMF mimeo. Washington D.C.
- Gylfason, 2001. "Natural Resources, Education, and Economic Development", *European Economic Review*, 45: 847-859.
- Ismail, 2010. "The Structural Manifestation of The Dutch Disease: The Case of Oil Exporting Countries", *IMF Working Papers*, pp. 1-36.
- Papyrakisa, and Gerlagh, 2007. "Resource Abundance and Economic Growth in the United States", *European Economic Review*, 51: 1011-1039.
- Peretto, 2012. "Resource Abundance, Growth and Welfare: A Schumpeterian Perspective", *Journal of Development Economics*, 97(1): 142-155.
- Sachs, and Warner, 1999. "The Big Push, Natural Resource Booms and Growth", *Journal of Development Economics*, 59: 43-76.
- Sachs and Warner, 1997. "Natural Resource Abundance and Economic Growth", Revised version, Unpublished manuscript, *Harvard Institute for International Development*, Cambridge, MA. (Erişim: Ocak 2016; http://www.cid.harvard.edu/ciddata/warner_files/natresf5.pdf).
- United States, *US Energy Information Administration Statistics*, (Erişim: Ocak 2016; http://www.eia.gov/dnav/pet/pet_pri_spt_s1_m.htm)
- Worldbank, 2015. *World Development Indicators*; (Erişim: Ocak 2016; <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>)